

Katarzyna Kaczor
Uniwersytet Gdański

SMOK to nie smok. Legendy polskie w XXI w.

Słowa kluczowe: polska kultura popularna XXI w., polska literatura fantasy, legendy polskie, Robert M. Wegner, Tomasz Bagiński

Keywords: Polish popular culture of the 21st century, Polish fantasy literature, Polish legends, Robert M. Wegner, Tomasz Bagiński

Kiedy w latach 80. XX w. fantasy jako gatunek literatury popularnej przyjęła się na gruncie literatury polskiej, towarzyszyło temu dążenie do wykreowania jej rodzimej odmiany, której cechą dystynktywną byłaby kreacja świata przedstawionego opartego na motywach zaczerpniętych z mitologii i demonologii słowiańskiej¹. Jednakże nie zaowocowało ono utworami cieszącymi się uznaniem czytelników i krytyków². Pierwsze próby wykorzystywania „żywiołu słowiańskiego” przez polskich fantastów zostały wyśmiane przez Andrzeja Sapkowskiego w szkicu *Piróg, albo Nie ma złota w Szarych Górach*³, co na blisko dekadę poskutkowa-

¹ Szerzej na ten temat zob. E. Żukowska, *Typologia Piroga polskiego, czyli o fantasy słowiańskiej piętnaście lat później*, „Czas Fantastyki” 2008, nr 3; K. Kaczor, *Polacy nie gęsi i pisać fantasy też potrafią. O „Skarbach Stolínów” i innych osobliwościach polskiej fantasy*, [w:] *Świat kuriozów. Od zadziwienia do fascynacji*, red. K. Łeńska-Bąk, Opole 2016.

² Przykładami utworów, które nie zyskały uznania czytelników i krytyków, są: *Skarby Stolínów* R.A. Ziemkiewicza (Krajowa Agencja Wydawnicza, Łódź 1990), „Saga o Kotołaku” K.T. Lewandowskiego, którą tworzą: *Ksin* (Orbita, Warszawa 1991), *Różanooka* (Victoria, Gdynia 1992), *Wyprawa kotołaka* (Copernicus, Warszawa 2003), *Ksin drapieżca* ([w:] *idem, Trop kotołaka*, SR, Warszawa 1998), *Ksin koczownik* (Warszawa 2006), *Ludzkie ciepło* („Fantastyka” 2007, nr 4 [wyd. specjalne] i *Ksin na Bagnach Czasu* (Copernicus, Warszawa 2017), oraz opowiadania A. Szejtera: *Król Północy* („Voyager” 1991, nr 1), *Wieszcz* („Fenix” 1991, nr 1) i *Czerty Welesa* („Fenix” 1992, nr 3; napisane wspólnie z M. Mosiewicz). Pozostawiam nazwy wydawnictw publikujących fantastykę, ponieważ jest to istotna kwestia dla moich rozważań.

³ Zamieszczona w eseju A. Sapkowskiego satyra na polskie pirogi miała następujący kształt: „Nagle zrobiło się w naszej *fantasy* słowiańsko, prząśnie i kraśnie, jurnie, żurnie, podpiwkowo i lnianie. Swojsko. Zapachniało grodziszczem, wsią-ulicówką i puszczańskim wyrębem, powiało, Literatura i Kultura Popularna 23, 2017

ło porzuceniem tego źródła inspiracji. Swoistymi świadectwami starań o wskrzeszenie Piastowskiej Słowiańszczyzny w polskiej literaturze fantastycznej XXI w. okazały się m.in. powieści: *Kiedy Bóg zasypia* Rafała Dębskiego⁴, *Plagi tej ziemi* Michała Krzywickiego⁵, *Słowo i miecz* Witolda Jabłońskiego⁶ oraz utwory Piotra Patykiewicza: *Czorty*, *Odmieniec*, *Zły brzeg* i *Rajskie zorze*⁷. W ciągu trzech dekad poza trojgiem twórców — Zbigniewem Nienackim, który w *Dagome iudex*⁸ zreinterpretował podania o początku polskiej państwowości, Sapkowskim, który w *Granicy możliwości*⁹ zdekonstruował podanie o Wandzie i legendę o Smoku Wawelskim, oraz Anną Brzezińską, która bohaterką cyklu opowiadań o Wilżyńskiej Dolinie uczyniła Babunię Jagódkę¹⁰ — polscy fantaści nie czerpali inspiracji

jak mawiają przyjaciele-Moskale — *lietom, cwietom* i — *izwinitie* — *gawnom*. Łup! Co tak huknęło? Czy to Bolko wbija słupy w Odrę? Czy to może Czciwor łupi Hodona i Zygryda pod Cedynią? Czy też to może komar ze świętego dębu spadł?

Nie. To tylko nasza, rodzima, słowiańska *fantasy*.

Ni z tego, ni z owego zniknęły wampiry, pojawiły się wampire (sic!), zamiast elfów mamy bożęta i inne niebożęta, zamiast olbrzymów i trolli mamy stoliny. Zamiast czarodziejów i magów mamy wieszczych, wołchwów i żerców. Zaiste, brakuje jeno chlejców.

I co nam Conan, Ged Sparrowhawk, co nam Fellowship of the Ring. Mamy swojskich wojów, zwanych, ma się rozumieć, równie swojsko: Zbiróg, Piróg, Kociej, Pocij, Zagraj, Zabój, Przybój i Pozamiataj. I ruszyli owi Pirogowie od grodziszczu do grodziszczu, zygzakiem, rzecz jasna, ruszyli przez lasy, bory i welesy, przez tramy i chramy, skórznie, gopła, młaki i kotołaki, poprzez łany bujne i stepy, porośłe burzanem i chrzanem, przez święte gaje i ruczaje. [...]

Tych, którzy na Wielką Pirogiadę doczekać się nie mogą, uspokoję, streszczając dzieło. W Szarych Wierchach, dokąd wyprawi się Piróg i jego przajsna drużyna, złota nie ma i prawdopodobnie nigdy nie było. Ale niecny Strzygaj i wspierający go renegaci, źli zagraje Wolec i Stolec, zgina od sulicy w Pirogowej prawicy, przy czym chrobremu Pirogowi nawet weles z głowy nie spadnie. Skradzione Święte Żyto i Wieszcza Śmietana zostaną odzyskane i wrócą do chramu Swantewita, bo tam ich miejsce. Koniec” — A. Sapkowski, *Piróg, albo Nie ma złota w Szarych Górach*, „Nowa Fantastyka” 1993, nr 5, s. 71–72.

⁴ R. Dębski, *Kiedy Bóg zasypia*, Fabryka Słów, Lublin 2007.

⁵ M. Krzywicki, *Plagi tej ziemi*, Runa, Warszawa 2008.

⁶ W. Jabłoński, *Słowo i miecz*, SuperNOWA, Warszawa 2013.

⁷ P. Patykiewicz, *Czorty*, „Fenix” 1996, nr 3; *idem*, *Odmieniec*, SuperNOWA, Warszawa 2006; *idem*, *Zły brzeg*, SuperNOWA, Warszawa 2006; *idem*, *Rajskie zorze*, SuperNOWA, Warszawa 2007.

⁸ Powieść *Dagome iudex* Z. Nienackiego tworzą trzy tomy: *Ja, Dago* (Pojezierze, Olsztyn 1989), *Ja, Dago Piastun* (Pojezierze, Olsztyn 1989) oraz *Ja, Dago Władca* (Pojezierze, Olsztyn 1990).

⁹ A. Sapkowski, *Granica możliwości*, „Nowa Fantastyka” 1991, nr 9/10.

¹⁰ Cykl A. Brzezińskiej „Wilżyńska Dolina” tworzą opowiadania (w kolejności publikacji): *A kochał ją, że strach* („Magia i Miecz” 1998, nr 10), *Zakłeta księżniczka* („Fenix” 1999, nr 5), *Rzyc niewieścia wieloraka jest* („Magia i Miecz” 1999, nr 7/8), *Kot wiedźmy* („Nieoficjalny Obiekt Literacki” 2001), tom *Opowieści z Wilżyńskiej Doliny* (Runa, Brok 2002 — pierwodruki utworów: *Córki grabarza*, *Ballada*, *Grasanci z Kamiennego Lasu*, *Grzybobranie*, *Szczur i panna*), *Zbójnickie szczęście* („Newsweek” 2003, nr 51/52), *Marzenie Dracza* („Fantasy” 2004, nr 2), *Prawdziwy książę* („Wysokie Obsasy” 27 maja 2006), *Wiedźma z Wilżyńskiej Doliny* (Runa, Warszawa 2010 — pierwodruki: *Po prostu jeszcze jedno polowanie na smoka*, *Babie lato*, *Powrót władzyki*, *Powrót kmięcia*, *Rusalka*, *Zagubione dzieci*, *Wiosna władzyki*) i dopełniający tom *Plomień w kamieniu* (opublikowany na stronie: <http://www.runa.pl/wilzynska-dolina-plomien-w-kamieniu.html>, dostęp: 30.11.2010).

z rodzimych podań. W publikowanych utworach dawali wyraz raczej swoim zainteresowaniom chrześcijańską angelologią i demonologią („Zastępy Anielskie” Mai Lidii Kossakowskiej¹¹, *13 anioł* Anny Kańtoch¹²), mitologią skandynawską (cykl „Midgard” Marcina Mortki¹³, cykl „Loki” Jakuba Ćwieka¹⁴, *Pan Lodowego Ogrodu* Jarosława Grzędowicza¹⁵) i jakucką (*Ruda sfora* Kossakowskiej¹⁶) oraz opowieściami arturiańskimi (*Maladie* i *Pani Jeziora* Sapkowskiego¹⁷, *Prawdziwa historia Morgan le Fay i rycerzy Okrągłego Stołu* Kwiatkowskiej¹⁸) i dziejami Robina z Sherwood (*Prosto z Sherwood* Kwiatkowskiej¹⁹ i cykl „Sherwood” Tomasza Pacyńskiego²⁰).

Funkcjonujące w polskiej przestrzeni mitycznej, znane z lektury klechd i legend oraz z edukacji literackiej, a niewykorzystane przez polskich fantastów podania o Janie Twardowskim, Smoku Wawelskim, diabłach Borucie i Rokicie, bazyliisku oraz Piaście i Rzepisze zaistniały w nowych wersjach w polskiej kulturze popularnej za sprawą portalu aukcyjnego Allegro, który od 2015 r. finansuje two-

¹¹ Cykl M.L. Kossakowskiej „Zastępy Anielskie” tworzą *Obrońcy Królestwa* (Runa, Warszawa 2003), zawierający opowiadania (w kolejności publikacji): *Sól na niebieskich pastwiskach* („Fenix” 1999, nr 7), *Kosz na śmierci* („Fenix” 2000, nr 4), *Beznogi tancerz* („Fenix” 2000, nr 10), *Wieża zapalek* („Magia i Miecz” 2000, nr 4) oraz pierwodruki: *Dopuszczalne straty*, *Smuga krwi*, *Światło w tunelu*, *Zobaczyć czerwień*; *Siewca Wiatru* (Fabryka Słów, Lublin 2004), *Żarna niebios* (Fabryka Słów, Lublin 2008 — reedycja *Obrońców Królestwa*, uzupełniona o dwa nowe opowiadania: *Gringo* i *Żarna niebios*), *Zbieracz Burz* (Fabryka Słów, Lublin 2010) oraz *Bramy Świątłości* (Fabryka Słów, Lublin 2017).

¹² A. Kańtoch, *13 anioł*, Fabryka Słów, Lublin 2007.

¹³ Cykl „Midgard” M. Mortki tworzą *Ostatnia saga* (Runa, Warszawa 2003) i *Świt po bitwie* (Runa, Warszawa 2007), a także powiązana z nimi fabularnie *Wojna runów* (Runa, Warszawa 2004).

¹⁴ Cykl „Loki” J. Ćwieka tworzą: *Klamca* (Fabryka Słów, Lublin 2005 — opowiadania *Anioł Stróż*, *Cicha noc*, *Cleaner*, *Egzorcysta*, *Galeria*, *Głupiec na wzgórzu*, *Krew Baranka*, *Młot*, *wąż i skala*, *Przepowiednia*, *Samobójca*), *Klamca 2. Bóg marnotrawny* (Fabryka Słów, Lublin 2006 — opowiadania *Bóg marnotrawny*, *Idźcie, jesteście posłani*, *Korona stworzenia*, *Odległość Anioła*, *Okazja*, *Śludzy Metatrona*), *Troll i cmentarzysko niedźwiedzi* (opowiadanie dołączone do gry *Loki*, prod. Focus Home Interactive, wyd. Cyanide Studio, Polska 2007), *Klamca 3. Ochlap sztandaru* (Fabryka Słów, Lublin 2008), *Klamca 4. Kill'em All* (Fabryka Słów, Lublin 2012), *Klamca. Viva l'arte* (scen. J. Ćwiek, rys. D. Pochopień, kolor G. Nita, Sine Qua Non, Kraków 2012), *Klamca 2,5. Machinomachia* (Sine Qua Non, Kraków 2014 — opowiadania *Handlarz snów*, *Machinomachia*, *Swat*) oraz *Klamca. Papież sztuk* (Sine Qua Non, Kraków 2015).

¹⁵ Cztery tomy *Pana Lodowego Ogrodu* J. Grzędowicza wydała lubelska Fabryka Słów w latach: 2005, 2007, 2009 i 2012.

¹⁶ M.L. Kossakowska, *Ruda sfora*, Fabryka Słów, Lublin 2007.

¹⁷ A. Sapkowski, *Maladie*, „Nowa Fantastyka” 1992, nr 12; *idem*, *Pani Jeziora*, SuperNOWA, Warszawa 1999.

¹⁸ K. Kwiatkowska, *Prawdziwa historia Morgan le Fay i rycerzy Okrągłego Stołu*, Prószyński i S-ka, Warszawa 1998.

¹⁹ K. Kwiatkowska, *Prosto z Sherwood*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2000.

²⁰ Nieukończoną (z powodu śmierci autora) trylogię „Sherwood” T. Pacyńskiego tworzą: *Sherwood* (Oficyna Wydawnicza „3,49”, Poznań 2001), *Maskarada* (Runa, Warszawa 2003), *Wrota światów. Zła piosenka* (Runa, Warszawa 2004) oraz *Wrota światów: Garść popiołu* (nieopublikowana).

zenie ich współczesnych reinterpretacji literackich i filmowych w ramach projektu „Legandy Polskie”. Ich przygotowanie i pozytywny odbiór — co zaowocowało nie tylko kolejnymi realizacjami z cyklu, lecz także ideą stworzenia całego uniwersum, rozumianego jako alternatywny świat, w którego realiach osadzone zostają fabuły różnych pod względem rodzajowym i gatunkowym tekstów kultury — inspirują do zbadania trzech kwestii. Pierwsza z nich dotyczy tego, w jaki sposób motywy zaczerpnięte z rodzimych klechd i legend są adaptowane i reinterpretowane w polskiej współczesnej kulturze popularnej, w dziełach nieadresowanych do odbiorcy dziecięcego. Druga: zastosowania (w kreacji świata przedstawionego) elementów o funkcji identyfikacyjnej i charakterze tożsamościowym — w celu podkreślenia polskiego charakteru tworzonego uniwersum. Trzecia zaś: próby wykorzystania (przy tejże kreacji) struktury opowieści transmedialnej²¹, co mimo braku rozmachu *Matrixa* (*The Matrix*, reż. Andrew Paul [ob. Lilly] Wachowski, Laurence [ob. Lana] Wachowski, Australia-USA 1999) czyni projekt zjawiskiem unikatowym na gruncie kultury polskiej.

W niniejszym artykule chciałabym poświęcić uwagę dwóm pierwszym zagadnieniom i zilustrować je analizą dwóch dzieł inicjujących cykl komplementarnymi reinterpretacjami legendy o Smoku Wawelskim — filmu *SMOK*²² w reżyserii Tomasza Bagińskiego oraz opowiadania *Milczenie owcy* Roberta E. Wegnera²³. Trzecia kwestia, ze względu na obszerność jej zakresu przekraczającego ramy tej pracy, pozostawiona zostanie do zbadania w późniejszym czasie.

„Legandy Polskie” jako produkt kultury popularnej

„Legandy Polskie” są projektem literacko-filmowo-muzycznym, realizowanym od 2015 r. na potrzeby kampanii wizerunkowej polskiego portalu aukcyjnego Allegro. Ma ona budować pozytywny odbiór marki wśród jej rodzimych użyt-

²¹ Termin zaproponowany i zdefiniowany przez Henry’ego Jenkinsa w *Kulturze konwergencji. Zderzeniu starych i nowych mediów* (przeł. M. Bernatowicz, M. Filiciak, Warszawa 2007). Zob. *ibidem*, s. 95–96: „[o]powieść transmedialna rozwija się na różnych platformach medialnych, a każdy tekst stanowi [w jej wypadku — K.K.] wyróżniającą się i ważną część całości. W idealnej formie opowiadania transmedialnego każde medium porusza się w sferze, w której jest najlepsze, tak aby historia mogła zostać wprowadzona w filmie, a rozwinięta przez telewizję, powieści i komiksy. [...] Każda forma dostępu do marki powinna być samowystarczalna, abyśmy nie musieli obejrzeć filmu po to, by cieszyć się grą, i odwrotnie. Każdy produkt jest punktem dostępu do marki jako całości. Czytanie poprzez różne media podtrzymuje taką głębię doświadczenia, która motywuje do większej konsumpcji”.

²² *SMOK*, reż. T. Bagiński, Polska 2015, http://www.youtube.com/watch?v=1J_Y12RqeLM (dostęp: 8.09.2016).

²³ R.M. Wegner, *Milczenie owcy*, [w:] R. Rak *et al.*, *Legandy polskie*, Allegro, Warszawa 2015, s. 129–160, http://legandy.allegro.pl/wp-content/uploads/2016/09/legandy_polskie.pdf (dostęp: 8.11.2017).

kowników przez podkreślanie jej polskiego rodowodu²⁴ i kreowanie wysokiej jakości produktów, jakimi w tym wypadku są operujące fantastyką teksty kultury popularnej:

1. wydany w formie ebooka przez Powergraph tom opowiadań fantastycznych *Legendy polskie*²⁵ — w którym znalazły się pierwodruki utworów: Jakuba Małeckiego *Zwyczajny gigant* (inspirowany Panem Twardowskim)²⁶, Elżbiety Cherezińskiej *Spójrz mi w oczy* (inspirowane Bazyliszkiem)²⁷, Radka Raka *Kwiaty paproci*²⁸, Rafała Kosika *Śnięci rycerze* (inspirowane legendą *O śpiących rycerzach*)²⁹, Wegnera *Milczenie owcy* (inspirowane Smokiem Wawelskim) i Łukasz Orbitowskiego *Niewidzialne* (inspirowane *Żywą wodą*)³⁰ — oraz *Wywiad z Borutą* Michała Cetnarowskiego i Orbitowskiego³¹;

2. seria wyreżyserowanych przez Tomasza Bagińskiego i zrealizowanych przez Platige Image krótkometrażowych filmów fabularnych: *SMOK* (premiera: 30 listopada 2015 r.), *Twardowsky* (15 grudnia 2015 r.)³², *Twardowsky 2.0* (16 września 2016 r.)³³, *Operacja Bazyliszek* (9 września 2016 r.)³⁴ i *Jaga* (9 grudnia 2016 r.)³⁵;

3. audiobook *Wywiad z Borutą*, w którego realizacji udział wzięli znany z *Twardowsky'ego* i *Twardowsky'ego 2.0* Tomasz Drabek jako Boruta i Krystyna Janda jako Dziennikarka, co nieuchronnie przywołuje jej debiutancką rolę Agnieszki w *Człowieku z marmuru* Andrzeja Wajdy (Polska 1976);

4. teledyski do należących do kanonu polskiej muzyki rozrywkowej, a wykorzystanych na ścieżkach dźwiękowych wymienionych filmów coverów piosenek:

²⁴ Kwestia ta jest nie bez znaczenia w kontekście wzrastającej konkurencji w segmencie rynku zdominowanym przez portale aukcyjne, w którym głównymi konkurentami Allegro są amerykański Amazon i chiński AliExpress/Alibaba, rozszerzające swoją działalność na Polskę.

²⁵ R. Rak *et al.*, *op. cit.*

²⁶ J. Małecki, *Zwyczajny gigant*, [w:] R. Rak *et al.*, *op. cit.*

²⁷ E. Cherezińska, *Spójrz mi w oczy*, [w:] R. Rak *et al.*, *op. cit.*

²⁸ R. Rak, *Kwiaty paproci*, [w:] *idem et al.*, *op. cit.*

²⁹ R. Kosik, *Śnięci rycerze*, [w:] R. Rak *et al.*, *op. cit.*

³⁰ Ł. Orbitowski, *Niewidzialne*, [w:] R. Rak *et al.*, *op. cit.*

³¹ M. Cetnarowski, Ł. Orbitowski, *Wywiad z Borutą*, Allegro, Warszawa 2016, http://legendy.allegro.pl/wp-content/uploads/2016/09/wywiad_z_boruta.pdf (dostęp: 10.01.2017).

³² *Twardowsky*, reż. T. Bagiński, Polska 2015, <http://www.youtube.com/watch?v=hRdY-z8cnOW4> (dostęp: 10.01.2017).

³³ *Twardowsky 2.0*, reż. T. Bagiński, Polska 2016, <http://www.youtube.com/watch?v=M-skpeuYmfE> (dostęp: 10.01.2017).

³⁴ *Operacja Bazyliszek*, reż. T. Bagiński, Polska 2016, <http://www.youtube.com/watch?v=qS2xTGLCu-M> (dostęp: 10.01.2017).

³⁵ *Jaga*, reż. T. Bagiński, Polska 2016, <http://www.youtube.com/watch?v=uKbuFYd468w> (dostęp: 10.01.2017).

*Aleja gwiazd*³⁶, *Mój jest ten kawałek podłogi*³⁷ i *Jaskółka uwięziona*³⁸, rozwijające wątki: diablidy Lucy (*Twardowsky i Twardowsky 2.0*), policjanta Eugeniusza Bardachy (*Operacja Bazyliszek*) i Jagi (*Jaga*);

5. relacje filmowe prezentujące sam projekt oraz etapy produkcji zrealizowane przez Platige Image.

Wszystkie te utwory dostępne są — co podkreślają osoby zaangażowane w projekt — za darmo na stronie internetowej Legendy.allegro.pl oraz na kanale Allegro w serwisie YouTube. W ten sposób marka polskiego portalu aukcyjnego nie tylko jest kreowana na mecenasa kultury, lecz także wspiera ideę wolnego, ograniczonego tylko zasięgiem dystrybuującego medium, dostępu do kultury.

W odniesieniu do każdego z tekstów prezentowanych w ramach kampanii gwarantami jakości rozrywki oferowanej za ich pośrednictwem są zaangażowani w ich realizację, rozpoznawalni twórcy. Pisarze: Małecki (autor nominowanego do Zajdla *Dżozefa*³⁹), Cherezińska (autorka historyczno-fantastycznych powieści o polskich Piastach⁴⁰), Kosik (autor wielokrotnie nagrodzonej powieści *Kameleon*⁴¹), Orbitowski (laureat Paszportu „Polityki” i nominowany do nagrody „Nike” za powieść *Inna dusza*⁴²), Wegner (najbardziej utytułowany w XXI w. polski autor fantasy⁴³); Bagiński (autor nagrodzonej Oscarem w 2003 r. *Katedry*, Polska 2002, oraz twórca *Animowanej historii Polski*, reklamującej Polskę na wystawie EXPO w 2010 r. w Szanghaju⁴⁴, filmu *Grunwald. Walka 600-lecia*⁴⁵, filmowych prologów

³⁶ Matheo, A. Karwan, *Aleja Gwiazd. Cover*, reż. M. Sakowski, Polska 2016, <http://www.youtube.com/watch?v=fMU2Y4F0BDw> (dostęp: 10.01.2017).

³⁷ Matheo, A. Donarski, *Mój jest ten kawałek podłogi. Cover*, reż. K. Kądziela, Polska 2016, http://www.youtube.com/watch?v=zw0BnTi_XJc (dostęp: 10.01.2017).

³⁸ A. Valkov, G. Tarasiuk, *Jaskółka uwięziona. Cover*, reż. K. Czekaj, Polska 2016, <http://www.youtube.com/watch?v=qdCmSt4798g> (dostęp: 10.01.2017).

³⁹ J. Małecki, *Dżozef*, W.A.B., Warszawa 2011.

⁴⁰ E. Cherezińska, *Korona śniegu i krwi*, Zysk i S-ka, Poznań 2012; *eadem*, *Niewidzialna korona*, Zysk i S-ka, Poznań 2014; *eadem*, *Harda*, Zysk i S-ka, Poznań 2016; *eadem*, *Królowa*, Zysk i S-ka, Poznań 2016; *eadem*, *Płomienna korona*, Zysk i S-ka, Poznań 2017.

⁴¹ R. Kosik, *Kameleon*, Powergraph, Warszawa 2008.

⁴² Ł. Orbitowski, *Inna dusza*, Od Deski do Deski, Warszawa 2015.

⁴³ R.M. Wegner jest pięciokrotnym laureatem Nagrody Fandomu Polskiego im. J.A. Zajdla — za utwory: *Wszyscy jesteśmy Meekhańczykami* (2009), *Jeszcze jeden bohater i Niebo ze stali* (2012), *Pamięć wszystkich słów. Opowieści z meekhańskiego pogranicza* i *Milczenie owcy* (2015); oraz dwukrotnym laureatem Sfinksa i Srebrnego Wyróżnienia przyznawanego przez jury Nagrody Literackiej im. J. Żuławskiego za *Niebo ze stali*.

⁴⁴ *Animowana historia Polski*, reż. T. Bagiński, Polska 2010, <http://www.youtube.com/watch?v=cEQzqgFxpJE> (dostęp: 10.01.2017).

⁴⁵ *Grunwald. Walka 600-lecia*, reż. T. Bagiński, Polska 2010, <http://www.youtube.com/watch?v=gVCuNH6uAMU> (dostęp: 9.11.2017).

do wszystkich trzech gier *Wiedźmin*⁴⁶ i krótkometrażowej *Ambicji*⁴⁷ — filmu fabularnego promującego misję sondy Rosetta); a także ikony polskiego aktorstwa: wspomniana już Janda oraz odtwórca postaci Lecha Wałęsy w filmie Andrzeja Wajdy (*Wałęsa. Człowiek z nadziei*, Polska 2013) — Robert Więckiewicz.

Wskazane w nazwie projektu źródło inspiracji i osoby zaangażowanych artystów podkreślają jego rodzimy — w znaczeniu „polski” — charakter oraz implikują, że wnosi on do kultury popularnej nową jakość, oryginalną właśnie ze względu na to źródło inspiracji. *Novum* jest też wspomniany sposób dystrybucji „Legend Polskich” za pośrednictwem ogólnie dostępnego Internetu, co umożliwiło efektywne dotarcie do blisko 40 tys. czytelników, 25 tys. słuchaczy i 4 mln widzów⁴⁸; jednocześnie warto wskazać, że filmy opatrzone angielskim napisami, poszerzając tym samym grupę potencjalnych odbiorców.

Już nie Smok Wawelski, lecz SMOK

Pierwszą odsłoną projektu, opatrzonego hasłem: „Legenda o odwadze, sile, ambicji, empatii, sprycie, dumie. O nas”⁴⁹, były: wydany przez Powergraph i sygnowany przez Allegro tom opowiadań *Legendy polskie* oraz pierwszy z krótkometrażowych filmów fabularnych zrealizowanych na zlecenie portalu przez studio Platige Image. Spośród utworów inicjujących projekt popularność wśród odbiorców i ich uznanie zdobyły dwie komplementarne wobec siebie, utrzymane w konwencji science fiction, reinterpretacje legendy o Smoku Wawelskim: nagrodzone w 2016 r. Zajdłem opowiadanie *Milczenie owcy* Wegnera i wyreżyserowany przez Bagińskiego film *SMOK*.

Podstawą reinterpretacji obu tekstów jest wersja legendy, sparafrazowana przez Wegnera w *Milczeniu owcy* jako jedna z opowieści z *Lasu bajek*, wpisanego w strukturę tego opowiadania:

Wirtualny świat już się przesuwiał, zabierając grupę na skraj lasu. Na wzgórzu, odległym o kilkaset metrów, pysznił się zamek, ozdobiony jak należy zębatymi blankami i strzelistymi wieżyczkami, a u jego podnóża, na łące, hasało stado śnieżnobiałych owieczek.

Jedna zastrzygła uszami, uniosła łebek i wlepiła wzrok w grupkę dzieci. [...]

W wirtualnej krainie smok siał terror i strach. Latał, porywał rogaciznę i nierogaciznę oraz, ziejąc ogniem, podpalał to i owo. Wszystko oczywiście zgodnie z wytycznymi o bajkach

⁴⁶ *Wiedźmin*, prod. CD Projekt RED, wyd. Atari, Polska 2007; *Wiedźmin 2. Zabójcy królów*, prod. CD Projekt RED, wyd. CD Projekt, Polska 2011; *Wiedźmin 3. Dziki Gon*, prod. CD Projekt RED, wyd. CD Projekt, Polska 2015.

⁴⁷ *Ambition*, reż. T. Bagiński, Irlandia-Islandia-Polska 2014, <http://www.ambitionfilm.com> (dostęp: 10.01.2017).

⁴⁸ Odnotowane na stronach prezentujących projekt liczby pobrań i odtworzeń odpowiednio: *Legend polskich*, *Wywiadu z Borutą* i *SMOK-a* na kanale Allegro na portalu YouTube na dzień 16 grudnia 2016 r.

⁴⁹ *Legendy Polskie. Kulisy projektu*, <http://www.youtube.com/watch?v=yWW5nrh1k00&spfreload=1> (dostęp: 10.01.2017).

dla dzieci w wieku od czterech do siedmiu lat. Żadnej krwi, żadnej bezpośredniej przemocy, porywane w powietrze owieczki robiły głupie i zaskoczone miny, po czym znikwały w smoczey jaskini, a podpalone budynki gaszono jednym wiaderm wody. [...]

Dzieciaki chłoną bajkę tak, jak tylko pięciolatki potrafią. Dosłownie z otwartymi buziami. Oglądały ją już przynajmniej kilkanaście razy, ale nadal nie wyglądają na znudzone. Może dlatego, że *Las Bajek* za każdym razem nieco modyfikuje historię, smok był już zielony, czerwony, brązowy, a teraz jest czarny, owce czasem porażały bielą runa, kiedy indziej były żółte, szare albo niebieskie, natomiast rycerze pędzący w stronę bestii raz galopowali konno, innym razem strzelali do niej z wielkich machin, a niekiedy po prostu biegli do ataku, wymachując karykaturalnie wielkimi mieczami. Tak jak teraz. [...]

W baśniowej krainie oddział rycerzy dopadł właśnie smoka. Na chwilę, zgodnie z ustawą o ograniczeniu przemocy, wszystko przesłonił tuman kurzu. [...]

W Krainie Bajek smutny król siedział na tronie i dumał. Kilku osmołonych rycerzy w pognicionych zbrojach opierało się o ściany, a kilka dam dworu cicho rozpaczało. Nagle władca rozpozgodził się, skinął na skrybę i zaczął z zapalem coś dyktować. W następnej scenie herold ogłaszał nowinę mieszkańcom grodu, młody pasterz drapał się zaś z zafrasowaniem po głowie.

Potem z zapalem zszywał owczą skórę i wypełniał ją strasliwym wkładem, w bajce ukazany jako różne paskudztwa, takie jak pająki i brudne skarpetki. Dzięki Bogu, jeszcze żadne dziecko nigdy nie zapytało, jak wcześniej ściągnął skórę z owieczki. [...]

Tymczasem przed bajkowym zamkiem wypchana owca stoi i stara się wyglądać na żywą. Smok podlatuje, krąży, waha się.

Dzieci w napięciu zaciskają dłonie w pięstki. [...]

Smok połyka wreszcie wypchaną owieczkę, oblizuje się, beka. Nagle stawia oczy w słup, kaszle, łapie [się — K.K.] za gardło i, ciągnąc za sobą wzdęte brzuszysko, pełźnie w stronę rzeki. Po chwili nad brzegiem dochodzi do malowniczej eksplozji.

Dzieci wiwatują.

Koniec bajki⁵⁰.

Wybrana za podstawę dwudziestopierwszowiecznej reinterpretacji wersja legendy o Smoku Wawelskim została opublikowana w 1597 r. przez Joachima Bielskiego w *Kronice polskiej Marcina Bielskiego nowo przez syna jego wydanej*⁵¹. Według tej wersji pomysłodawcą zgładzenia smoka za pomocą nadzianej siarką skóry cielaka był szewczyk Skuba⁵². Przytaczając legendę — jak wykazywał Aleksander Brückner w *Encyklopedii staropolskiej* — w wariancie pierwotnym, funkcjonującym w tradycji ustnej, kronikarz z XVI w. pominął dokonane trzy wieki wcześniej przez Wincentego Kadłubka „oszlachcenie”⁵³, którego przejawem było uczynienie pogromcami smoka synów Grakcha⁵⁴, i zainicjował zachodzący w kolejnych wersjach legendy proces minimalizowania roli Kraka na rzecz doceniania dzielnego szewczyka. I to właśnie ten wariant funkcjonuje jako kanoniczny, na co wskazują jego liczne opracowania i utwory przywołujące postać

⁵⁰ R.M. Wegner, *op. cit.*, s. 131–159.

⁵¹ Zob. A. Brückner, *Krak*, [hasło w:] *idem*, *Encyklopedia staropolska*, Warszawa 1939, t. 1, s. 699; zob. też: M. Plezia, *Legenda o smoku wawelskim*, „Rocznik Krakowski” 1971, t. 42, s. 24. Wzmiankowana *Kronika...* była nową wersją *Kroniki wszystkiego świata* (1551) Marcina Bielskiego.

⁵² A. Brückner, *op. cit.*

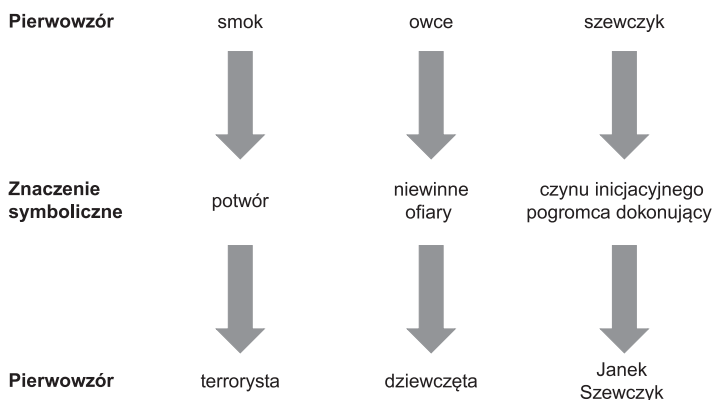
⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ A. Brückner, *op. cit.*; M. Plezia, *op. cit.*, s. 23.

Smoka Wawelskiego, pojawiające się na gruncie literatury polskiej od XIX w., pozbawiające krakowską bestię grozy⁵⁵.

Miejscem akcji *Milczenia owcy* jest „świat niedalekiej przyszłości”, pomi- ja się tu więc dokładniejszą lokalizację. Precyzują ją wszakże autorzy *SMOK-a*, jednoznacznie czyniąc nią „Kraków w niedalekiej przyszłości”. Jego *genius loci* w filmie przywoływany jest przez ikoniczne obrazy Rynku z Sukiennicami i wie- żami Kościoła Mariackiego, osobę Jerzego Stuhra odtwarzającego postać hejnali- sty i ilustrujący rajdy SMOK-a — oraz kreujący Kraków na miejsce przerażające — *cover Cichoszy* Grzegorza Turnaua⁵⁶ w wykonaniu Krzysztofa Zalewskiego. Miasto, będące duchową stolicą Polski, terroryzuje napastnik latający podnieb- nym krążownikiem „SMOK” i porywający młode dziewczęta. Jego pogromcą zo- staje pasjonujący się robotyką nastolatek, Janek Szewczyk, który w celu zniszcze- nia „SMOK-a” konstruuje androida mającego postać atrakcyjnej młodej kobiety. Przynęta zwabia agresora i znalazłszy się we wnętrzu powietrznego statku, czyli w trzewiach potwora, wybucha, unicestwiając go.

Dokonane przez współczesnych twórców filmu przekształcenia treści legen- dy o Smoku Wawelskim, przy zachowaniu jej oryginalnego schematu fabularnego i symboliki postaci, ilustruje wykres:

Wykres 1. Reinterpretacja schematu fabularnego legendy o Smoku Wawelskim

Źródło: opracowanie własne.

⁵⁵ Szerzej o tym w zbiorze zob. G. Skotnicka, *O smoku wawelskim i Kraku w nierozdzielnej duecie*, [w:] *Kraków mityczny. Motywy, wątki, obrazy w utworach dla dzieci i młodzieży*, red. A. Ba- luch, M. Chrobak, M. Rogoż, Kraków 2009; V. Wróblewska, *Smok wawelski i inne smoki w polskiej literaturze dla dzieci*, [w:] *Kraków mityczny...*; J. Ługowska, *Dzieje smoka wawelskiego przez Sta- niława Pałaczkowskiego opowiedziane*, [w:] *Kraków mityczny...*; K. Kwaśniewicz, *Smok jaki jest, każdy widzi. Smok wawelski w ilustracji dziecięcej (rekonstrukcja badawcza)*, [w:] *Kraków mityczny...*

⁵⁶ M. Macuk, K. Zalewski, *Cichosza. Cover*, http://legendy.allegro.pl/wp-content/uploads/2016/08/Allegro_Cichosza_Zalewski_Legendy_Polskie.mp3 (dostęp: 10.11.2017).

Różnice między dwiema współczesnymi reinterpretacjami legendy o Smoku Wawelskim wskazane są w ich tytułach — *Milczenie owcy* i *SMOK*. Opowiadanie Wegnera prezentuje bowiem wydarzenia, które zainspirowały legendę, z perspektywy „owcy” — androida będącego zdalnie sterowaną, mobilną bombą. Ale co jest właściwe współczesnym opowieściom o humanoidalnych robotach, tak samo jak bohaterowie *Łowcy androidów* (*Blade Runner*, reż. R. Scott, Hongkong-USA-Wielka Brytania 1982) i *A.I. Sztucznej inteligencji* (*Artificial Intelligence: AI*, reż. S. Spielberg, USA 2001), ma on tożsamość manifestującą się przez świadomość własnej przeszłości oraz etapów przekonstruowywania i poprzez pragnienie życia. Zostało to zaprezentowane w formie obcego konwencji science fiction, a dystynktywnego dla prozy psychologicznej, strumienia świadomości, co wskazuje, że literackim źródłem inspiracji Wegnera była powieść Philipa K. Dicka *Czy androidy marzą o elektrycznych owcach?* (*Do Androids Dream of Electric Sheep?*, 1968, pol. 1995). Inni uczestnicy zdarzeń: pilot „SMOK-a”, jego ofiary, terroryzowana społeczność i Janek pozostają w tle, pojawiając się we wspomnieniach byłej nauczycielki chłopca, która obecnie uczy przedszkolaków zafascynowanych przedstawianą historią.

Twórcy filmu swoją uwagę koncentrują na smoku w znaczeniu metaforycznym — personifikacji najsilniejszych narodowych lęków Polaków. Jest nią były żołnierz Armii Czerwonej Adolf Kamczatkow, który nosi imię wodza III Rzeszy i nazwisko podkreślające jego wschodnioazjatyckie pochodzenie. Reprezentując wyobrażenie radzieckich żołdatów niszczących wyzwalaną Polskę, nie tylko porywa młode kobiety, ekscytuje się ich zapachem i więzi je w opuszczonym wieżowcu, grając im na bałające, lecz także ostrzeliwuje wieżę kościoła Mariackiego, z której rozbrzmiewa hejnał, co czyni tego antagonistę barbarzyńcą dokonującym brutalnego najazdu. Analogicznie jak w *Milczeniu owcy*, bohaterów *SMOK-a* ukazano zgodnie z aktualnymi trendami popkulturowymi. Twórcy filmu zaprezentowali potwora w sposób podkreślający jego groteskowość. Fetyszyzm Kamczatkowa służy z kolei zaakcentowaniu jego „dzikości” i „zwierzęcości”. Natomiast uczynienie jedną z ofiar SMOK-a przyjaciółki Janka wprowadza do reinterpretacji znanej wszystkim legendy — w celu uaktualnienia opowieści, zgodnie ze współczesnym paradygmatem konstruowania fabuł, których odbiorcami są nastolatki — motyw osobistej motywacji misji bohatera, co podkreśla jej charakter inicjacyjny.

Zreinterpretowanie legendy w konwencji science fiction skutkuje zmianą realiów i wykorzystaniem rekwizytorium właściwego tej konwencji, stworzonego głównie przez zaawansowane technologicznie urządzenia. W filmie są to panel kontroli dostępu do wieży Mariackiej i myśliwce próbujące strącić lecącego SMOK-a, w opowiadaniu — powszechnie używane gogle umożliwiające przedszkolakom przeżywanie przygód w wirtualnym świecie; w obu dziełach zaś — android mają-

cy zdolność samoprzebudowy (niczym terminator T-1000⁵⁷). Dla Wegnera przypisana robotowi umiejętność transformacji staje się pretekstem do zaprezentowania jego rodzącej się emocjonalności, a dla ekipy Bagińskiego — płynności jego przemiany z atrakcyjnej dziewczyny w mechaniczną panterę, co jest efektem tworzącym wizualną spektakularność filmowego widowiska. Wybrana konwencja pozwoliła też na pokazanie, że w epoce Internetu i mediów społecznościowych zagrażający społeczności złoczyńca również może stać się obiektem deklaracji miłosnych. Przekształcenie figur potwora, jego ofiary i pogromcy zdaje się nie skutkować reinterpretacją ich znaczeń symbolicznych. Mimo tego, dzięki przywróceniu pozytywnego bohatera, historia o pokonującym SMOK-a kreatywnym Janku Szewczyku, którego motywacje może zrozumieć każdy nastolatek, ocala polską legendę o odwadze i sprycie oraz — jak wskazuje Gertruda Skotnicka — „o przedkładaniu dobra ogółu nad dobro własne”⁵⁸. Przywraca więc tę cechę opowieści, która ćwierć wieku wcześniej została zniszczona przez Sapkowskiego w *Graniczy możliwości* — jej walor przedstawiania wartości uniwersalnych.

Zakończenie

Mario Praz w *Mnemosyne. Rzeczy o powinowactwie literatury i sztuk plastycznych* napisał, że

w naśladowaniu dzieła sztuki krystalizuje się interpretacja i smak epoki, w jakiej owo naśladownictwo jest dokonywane; z biegiem lat drugi z tych elementów [...] przybiera na sile i staje się coraz wyraźniej dostrzegalny; i jak przy zwłokach Mr Hyde’a, w filmie nakręconym według znanego opowiadania Stevensona, z wolna pojawia się profil dr. Jekylla, tak w podrobionym dziele spod przebrania wyłania się powoli profil fałszerza⁵⁹.

Niewątpliwie tak też jest w przypadku *Graniczy możliwości*, *SMOK-a* i *Milcznia owcy*. Ale dostrzegając różnicę intencji, z jakimi autorzy wymienionych interpretacji traktują tekst poznanej w dzieciństwie legendy, należy również stwierdzić, że ich reinterpretacje odzwierciedlają: (1) dominujący sposób percepcji rodzimego dziedzictwa kulturowego w danym czasie; (2) funkcjonującą hierarchię postaw; (3) zdolności jednostki do wpływania na kształt świata. Dokonana przez Sapkowskiego dekonstrukcja legendy o Smoku Wawelskim oraz obserwowane w polskiej literaturze fantasy odrzucenie inspiracji rodzimymi legendami na rzecz mitologii skandynawskiej i literatury arturiańskiej wskazywały na dominującą w polskiej kulturze popularnej tendencję do odrzucania własnej tożsamości — jako prowincjonalnej — na rzecz unifikacji właściwej procesom globalizacyjnym; natomiast

⁵⁷ Bohater filmu *Terminator 2: Dzień sądu* (*Terminator 2: Judgment Day*, reż. J. Cameron, Francja-USA 1991).

⁵⁸ G. Skotnicka, *op. cit.*, s. 122.

⁵⁹ M. Praz, *Mnemosyne. Rzecz o powinowactwie literatury i sztuk plastycznych*, przeł. W. Jekiel, Warszawa 1981, s. 39.

„Legendy Polskie” świadczą o przełamaniu tego trendu, o traktowaniu lokalności jako kryterium różnicującego, w kulturze nisz waloryzowanego pozytywnie. Wyrazem tego jest nasycanie lokalnością wszystkich poziomów kreowanych opowieści: świata przedstawionego, języka, wywoływanych skojarzeń i implikowanych sensów, ze względu na ich rozpoznawalność mających charakter idiomów.

O ile dekady przełomu XX i XXI w. cechowało kwestionowanie prymatu intelektu na rzecz siły oraz odrzucenia działania indywidualnego na rzecz funkcjonowania w korporacyjnej grupie — co reprezentuje uczestnicząca w polowaniu na Villen-tretenmertha drużyna krasnali, wiedziona przez Yarpena Zigrina i nieprzebiegająca w środkach w celu zdobycia skarbu — o tyle w drugiej dekadzie obecnego wieku wzorzec ten został odrzucony na rzecz indywidualizmu i uznawania pasji i kreatywności za przymioty umożliwiające osiągnięcie sukcesu. Skutkuje to interpretowaniem przypisanego szewczykowi Skubie sprytu jako inwencji, która umożliwia Jan-kowi Szewczykowi unicestwienie SMOK-a. Takie ujęcie poświadcza też trzecią ze zmian, jaką jest odrzucenie imperatywu działań w skali globalnej. Towarzyszy temu odzyskanie wiary w zdolność jednostki do kształtowania własnego losu i przez to do wpływania — w skali lokalnej — na otaczającą rzeczywistość.

DRAGON is not a dragon. Polish legends in the 21st century

Summary

The subject of the article is the presentation of the project “Legends of Poland”, indicating the reinterpretation strategies used by its creators. The subject of the analysis are the works by Robert M. Wegner and Tomasz Baginski — the story *Milczenie owcy* (*The Silence of a Lamb*) and its film adaptation *SMOK (DRAGON)*. Their authors reinterpreted the most famous Polish legend about the Wawel dragon in a science fiction convention, thus pointing to the potential of famous stories that can be used to create whole universes.